Taraqqiyot spektri
ILMIY JURNALI
Vol 2 № 6 2026

O‘ZBEK TILIDAGI TERMIN VA ATAMALARNING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

Xakimova Muyassar Akmalxon qizi
To'raqo'rg'on tuman 1-son texnikumi ona tila va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi termin va atamalarning shakllanish jarayoni, ularning manbalari, yasalish usullari hamda zamonaviy o‘zbek tilining terminologik tizimidagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, terminlarning milliy va xalqaro xususiyatlari, fan-texnika taraqqiyoti ta’sirida yangi terminlarning vujudga kelishi hamda ularni me’yorlashtirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: termin, atama, terminologiya, o‘zbek tili, leksikologiya, terminologik tizim, til taraqqiyoti, ilmiy uslub, termin yasash.

KIRISH

Har qanday tilning rivojlanish darajasi uning ilm-fan, texnika, iqtisodiyot va ijtimoiy hayot sohalaridagi tushunchalarni ifodalash imkoniyatlari bilan belgilanadi. O‘zbek tilida termin va atamalarning shakllanishi uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonining mahsuli bo‘lib, ular xalqning madaniy, ilmiy va iqtisodiy rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Bugungi globallashuv davrida ilmiy-texnik taraqqiyot natijasida yangi tushunchalar va hodisalar paydo bo‘lmoqda. Bu esa o‘z navbatida yangi terminlarni yaratish yoki boshqa tillardan o‘zlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu sababli terminologiyani ilmiy asosda rivojlantirish va me’yorlashtirish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘zbek terminologiyasi masalalari ko‘plab tilshunos olimlar tomonidan o‘rganilgan. Sh. Rahmatullayev, A. Hojiyev, E. Begmatov, B. Yo‘ldoshev, N. Mahmudov va boshqa olimlarning ilmiy ishlari terminologiyaning nazariy va amaliy jihatlarini yoritishda muhim manba hisoblanadi.

Taraqqiyot spektri

Tadqiqotlarda terminning oddiy so‘zdan farqli jihatlari, uning aniqlik, bir ma’nolilik va tizimlilik kabi xususiyatlari keng tahlil qilingan. Zamonaviy ilmiy ishlarda esa terminlarning xalqaro integratsiya jarayonlari, raqamli texnologiyalar ta’sirida yangilanishi va davlat tili me’yorlariga moslashtirilishi alohida o‘rganilmoqda.

Shuningdek, xorijiy tilshunoslar tomonidan terminologik tizimlarning standartlashtirilishi, xalqaro terminlarning milliy tillarga moslashuvi hamda terminlarning semantik taraqqiyoti bo‘yicha qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan.

Mazkur tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, tavsifiy, tarixiy hamda lingvistik kuzatish metodlaridan foydalanildi. O‘zbek tilidagi terminlarning shakllanish manbalari, ularning yasalish usullari va zamonaviy terminologik jarayonlari ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O‘zbek tilidagi termin va atamalar bir necha manbalar asosida shakllanadi.

Birinchidan, mavjud o‘zbekcha so‘zlarga yangi ilmiy ma’no yuklash orqali termin hosil qilinadi. Masalan, ildiz, tarmoq, xotira, uzel kabi birliklar turli fanlarda maxsus termin sifatida qo‘llanadi.

Ikkinchidan, affiksatsiya usuli yordamida yangi terminlar yaratiladi. Masalan, -lik, -chi, -shunos, -kor, -noma kabi qo‘shimchalar orqali ko‘plab ilmiy atamalar hosil qilinadi. Jumladan: *tilshunoslik, adabiyotshunoslik, dehqonchilik, tadbirkorlik.*

Uchinchidan, qo‘shma terminlar hosil qilish usuli keng qo‘llaniladi. Bunga *sun’iy intellekt, axborot texnologiyalari, davlat tili, iqtisodiy xavfsizlik, elektron hukumat* kabi terminlar misol bo‘la oladi.

To‘rtinchidan, xorijiy tillardan o‘zlashtirish terminologiyaning muhim manbalaridan biridir. Ayniqsa, ingliz, lotin, yunon va rus tillaridan kirib kelgan terminlar zamonaviy fan va texnika rivojida muhim o‘rin tutadi. Masalan: monitor, internet, server, marketing, innovatsiya, genetika, biotexnologiya, ekologiya kabi terminlar bugungi kunda faol qo‘llanilmoqda.

Taraqqiyot spektri

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy o‘zbek terminologiyasida milliy va xalqaro terminlarning uyg‘unligi kuzatiladi. Bunda terminlarni davlat tilining fonetik, grammatik va imlo me’yorlariga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

1- jadval. O‘zbek tilida terminlarning shakllanish usullari

Shakllanish usuli	**Misollar**
Mavjud so‘zga yangi ma’no berish	tarmoq, xotira, ildiz
Qo‘shimchalar orqali yasash	tilshunoslik, tadbirkorlik
Qo‘shma terminlar	sun’iy intellekt, davlat tili
Xorijiy tillardan o‘zlashtirish	internet, marketing, innovatsiya
Qisqartmalar	OTM, AI, AKT

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, biotexnologiya, ekologiya va iqtisodiyot sohalarining jadal rivojlanishi natijasida o‘zbek tilida yuzlab yangi terminlar paydo bo‘lmoqda. Ularning ilmiy jihatdan asoslangan holda tanlanishi, izohlanishi va me’yorlashtirilishi o‘zbek terminologiyasining yanada boyishiga xizmat qiladi.

XULOSA

O‘zbek tilidagi termin va atamalarning shakllanishi til taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. Terminologik tizimning boyishi ilm-fan va texnika rivoji bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, yangi tushunchalarning milliy til imkoniyatlari asosida ifodalanishini ta’minlaydi.

Terminlarni yaratishda milliy tilning ichki imkoniyatlaridan oqilona foydalanish, zarur hollarda xalqaro terminlarni me’yor asosida o‘zlashtirish va ularni yagona terminologik tizimga keltirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Kelgusida terminologiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, elektron terminologik lug‘atlar yaratish va terminlarni standartlashtirish o‘zbek tilining ilmiy salohiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Taraqqiyot spektri

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2002.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
3. Begmatov E. O‘zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent: Fan, 1985.
4. Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013.
5. Yo‘ldoshev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikologiyasi. – Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2014.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Atamalar komissiyasi materiallari.
7. O‘zbekiston Respublikasi "Davlat tili haqida"gi Qonuni.
8. ISO 704: Terminology Work — Principles and Methods.
9. Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
10. Sager J. C. A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam: John Benjamins, 1990.

Taraqqiyot spektri